

Magdalena Osowicka-Kondratowicz

Dane z rozwoju mowy dziecka oraz terapii logopedycznej w interpretacji fonologicznej zjawisk fonetycznych współczesnej polszczyzny

Prace Językoznawcze 16/2, 53-62

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Magdalena Osowicka-Kondratowicz
Olsztyn

Dane z rozwoju mowy dziecka oraz terapii logopedycznej w interpretacji fonologicznej zjawisk fonetycznych współczesnej polszczyzny

Child's speech development and speech therapy vs. phonological interpretation of phonetic facts in the Standard Polish

The paper presents few observations concerning the development of child's speech and speech therapy in the context of phonetic realization and phonological status of the so called soft labial consonants in such words as: *pies*, *biały*, *miasto* in the Standard Polish.

Słowa kluczowe: fonetyka, fonologia, logopedia, rozwój mowy dziecka, akwizycja pierwszego języka, terapia logopedyczna

Key words: phonetics, phonology, logopedics, the development of children's language, first language acquisition, speech therapy

1. Stopień złożoności większości procesów nabywania języka przez dziecko jest bardzo duży. Kontrowersje dotyczą nawet najczęściej pojawiających się pojęć stosowanych od bardzo dawna w opisie zgodnego z normą i patologicznego rozwoju fonologicznego dziecka. Dobrą egzemplifikacją problemu mogą tu być np. różnice stanowisk co do interpretacji zjawiska substytucji, w tym kwestionowanie samej zasadności użycia tego terminu w odniesieniu do akwizycji mowy (por. np. Grunwell 1987; Ingram 1989; Krajna 2002; na temat wątpliwości związanych z problemem substytucji na gruncie praktyki logopedycznej, zob. też np. Ostapiuk 2002; Pluta-Wojciechowska 2005; Sołtys-Chmielowicz 2002; 2008). Kontrowersje budzi już sama ocena i klasyfikacja cech wymowy dziecięcej wedle ich fonemowej wartości z punktu widzenia systemu dorosłego użytkownika języka (por. np. Łobacz 1996a; Krajna 2002). Tradycyjnie system językowy dziecka ujmuje się przez pryzmat normy języka osób dorosłych, traktując mowę dziecka jako niedoskonały odpowiednik „dojrzałego” języka, a więc swo-

istego rodzaju „niedojrzałą” odmianę języka ogólnego, z niedojrzałym, ale podobnym jak u dorosłych mówców mechanizmem produkcji i percepcji. Akwizycja języka bywa zaś rozumiana jako naśladowanie dorosłych mówców, którzy stanowią wzorce poprawnego posługiwania się językiem w różnych sytuacjach. Takie ujęcie konkuruje obecnie z twierdzeniem, że język dziecka to odmiennie funkcjonujący mechanizm, system rozwijający się samodzielnie i według własnych reguł, który nie stanowi ani repliki, ani uproszczonej wersji systemu osób dorosłych. Nabywanie mowy traktuje się tu jako dynamiczną sekwencję stale przekształcających się systemów, a nie „luźne” nabywanie kolejnych fragmentów języka osób dorosłych – nie proste naśladowanie, a aktywne odkrywanie reguł, jakie rządzą użyciem języka w różnych sytuacjach czy też tworzenie reguł na potrzeby własnego systemu adekwatnego do danego etapu rozwoju dziecka (por. syntetyczne opracowanie głównych nurtów światowej fonologii dziecięcej u Łobacz 1996 a, zwłaszcza strony 7–52, zob. też Smoczyńska 1997). Stanowisko takie koresponduje z ustaleniami współczesnej psychologii, która nie traktuje już dziecięcego umysłu jako miniaturowego dorosłego, a samego dziecka jako niedojrzałego („małego”) dorosłego, ale jako jednostkę o specyficznych dla swego wieku cechach, której rozwój jest zdeterminowany tylko jej właściwymi prawami i następuje w określonym przez jej własny zegar biologiczny czasie, przy czym w procesie tego rozwoju uwzględnia się oprócz czynników biologicznych również społeczne (por. Syllamy 1995; Porayski-Pomsta 2009). Obecnie akcentuje się występowanie „[...] potencjalnie głębszych aniżeli tradycyjnie zakładane różnic między systemami fonologicznymi dziecka i dorosłego użytkownika języka [...]” (Krajna 2002: 30). Wskazuje się na odrębności we wszystkich płaszczyznach, nie tylko produkcji, ale też mechanizmu magazynowania i organizacji reprezentacji leksykalnej oraz percepcji dziecięcej (szczegółowo na ten temat por. np. Łobacz 1996 a, 1996 b, 1997; Lipowska 2001; Krasowicz-Kupis 1999 i cytowane tam badania). Niektórzy uważają nawet, że różnice pomiędzy obydwojema systemami – osób dorosłych i dziecięcym – są na tyle duże, że należy je uznać za nieporównywalne (por. Grunwell 1987). Niezależnie jednak od podejścia teoretycznego oraz licznych wątpliwości na temat stanu, sposobów i możliwości ustalenia aktualnej reprezentacji systemu fonologicznego w umyśle dziecka na danym etapie jego rozwoju (zwłaszcza w oparciu o porównanie realizacji dziecięcych z wymową dorosłą), niewątpliwie jest, że język dorosłych mówców stanowi język wyjściowy i zarazem docelowy dla realizacji dziecięcych (tzw. *input language*, *target language*). W takim ujęciu mowę osób dorosłych można traktować jako wzorzec, rozumiany jednak nie w prosty sposób jako wzór do stale doskonalonego wraz z wiekiem naśladowania, ale jako formę wyjściową i docelową samodzielnych zachowań językowych dziecka, zgodnych z jego możliwościami na danym etapie rozwoju. Przystawiając elementy języka i doskonaląc artykulację, dziecko z całą pewnością nie czyni tego

w oderwaniu, a w oparciu o system języka dorosłych użytkowników w jego odmianie mówionej, nawet jeśli akwizycję języka rozumiemy jako aktywne tworzenie przez dziecko własnych reguł w ramach własnego systemu. Kreacja taka wymaga bowiem kontaktu z językiem osób dorosłych, odbywa się na podstawie tego języka oraz w dążeniu do tego języka. W konsekwencji, „osobliwości” wymowy dziecięcej oraz stosowane przez dzieci strategie mogą z jednej strony dostarczać informacji na temat struktury mowy osób dorosłych jako wyjściowej formy w nabywaniu mowy przez dziecko, z drugiej zaś mogą stanowić antycypację przyszłych zmian w systemie języka ogólnego jako docelowego w procesie nabywania mowy.

2. Przykładowo, w omawianym kontekście zwraca uwagę dziecięca wymowa tzw. miękkich spółgłosek wargowych. Materiały wszystkich autorów prac kazuistycznych na temat wczesnego etapu rozwoju mowy dziecka uwidaczniają trudności w wymowie tych spółgłosek u wszystkich opisywanych dzieci (por. np. Baudouin de Courtenay 1974; Brajerski 1967; Brenstien Pfanhauser 1930; Kaczmarek 1953, 1966; Sawicka 1989; Skorupka 1949; Smoczyński 1955; Zarebina 1965)¹. Artykulacja w tym zakresie jest nieustabilizowana i rozchwiana nawet jeszcze u młodszych dzieci przedszkolnych (por. np. Łobacz 2005; Sołtys-Chmielowicz 1998). Komplikacje związane są właśnie z realizacją palatalności, w związku z czym u dzieci spotykamy bardzo różne wymówienia tych dźwięków. Generalnie rzecz biorąc, może wystąpić: 1) brak realizacji miękkości w jakiegokolwiek formie – zmiękczenia spółgłoski *i*/lub udziału joty (wymówienia typu [pes] – *pies*); 2) wahanie w zakresie realizacji miękkości (palatalność pojawia się niekonsekwentnie, por. np. przykłady wymowy czteroletniej Eweliny zamieszczone u Baudouina de Courtenay (Baudouin de Courtenay 1974)) oraz 3) kłopot z odpowiednią, tj. zgodną z dorosłą normą, synchronizacją miękkości z pozostałymi cechami segmentu. W związku z tym obok wymowy nieodbiegającej od artykulacji normatywnej (typu [m'jut] – *miód*)², występuje wymowa „silnie” asynchroniczna, ze znaczniejszym niż u dorosłych mówców opóźnieniem elementu palatalnego w stosunku do pracy warg i z wyraźnie twardym elementem wargowym, np. [məjut], [m²jut], [mjut] – *miód* (materiały własne, Helena i Weronika trzy- i czteroletnie, por. też Brajerski 1967; Sołtys-Chmielowicz

¹ Cytowane prace kazuistyczne typu podłużnego (tzw. dzienniczki mowy) powstały dzięki bezpośredniej obserwacji przez rodziców własnych dzieci i zawierają mniej lub bardziej szczegółowy opis rozwoju mowy dziecka w początkowym okresie życia (na ogół do 2–3 lat). Większość z nich pochodzi z połowy XX w. Jedynie praca Baudouina de Courtenay, choć wydana w 1974 r., zawiera jednak materiał językowy (w wyborze) zgromadzony przez badacza od córki Eweliny w latach 1892–1904.

² W artykule stosuję transkrypcję słowiańską. Jednak jotę, ze względów redakcyjnych, zapisuję jako [j].

1998)³. Pojawiają się też przesadne artykulacje palatalności, typu [m'ijut] – *miód* (np. dziecko w wieku 4, 3⁴, por. Łobacz 2005) albo artykulacje z zachowaną samą tylko palatalnością, takie jak [jadro] – *wiadro* (u dzieci dwu-, trzy-, a nawet czteroipółletnich, por. np. Smoczyński 1955; Sołtys-Chmielowicz 1998). Obok tego występują realizacje z osłabioną miękkością, np. [ob'iat] – *obiad* (np. dziecko w wieku 4, 5, por. Łobacz 2005), a także całkowicie twarda wymowa typu [begalam] – *biegałam*, [pekłuška] – *pietruszka*, [pes] – *pies*, [pyć] – *pić*, [šfeca] – *świeca* (u dzieci dwu-, trzy- i czteroletnich, por. np. Smoczyński 1955; Baudouin de Courtenay 1974; Łobacz 2005; Sołtys-Chmielowicz 1998; Wierzychowska 1971). Wachlarz możliwych artykulacji jest więc stosunkowo duży, przy czym miękkość może pojawiać się u dziecka wyłącznie w pozycji przed [i], np. [p'ić] – *pić*, ale [pes] – *pies*; albo też nie występuje w ogóle, np. [pyć] – *pić* i [pes] – *pies* (por. np. Sołtys-Chmielowicz 1998). Jak wynika z przytoczonych danych, w wypadku spółgłosek wargowych, w przeciwieństwie do spółgłosek przedniojęzykowych, wyraźnie zaznacza się u dzieci skłonność do artykulacji twardej. Skłonność ta objawia się przy tym nie tylko w postaci wymówień typu [pyć] – *pić* i [pes] – *pies*, bardzo charakterystycznych zwłaszcza dla wczesnego etapu rozwoju mowy (por. np. Smoczyński 1955; Baudouin de Courtenay 1974). Tendencja ta uwidacznia się również w twardych realizacjach spółgłosek wargowych stwierdzanych nawet w pozycji przed [i], por. np. [bięm] – *bilem* (Zarębina 1980) oraz, przy silnej desynchronizacji miękkości, w pozycji przed [j], np. [zabjaś] – *zabierz*, [pjesek] – *piesek* (Smoczyński 1955). Pojawiającą się u dzieci miękkość spółgłosek wargowych w starszych pracach kazuistycznych notuje się zazwyczaj w postaci synchronicznej typu [p'es] – *pies* (por. np. Brenstern Pfanhauser 1930; Baudouin de Courtenay 1974; Zarębina 1965), choć przez niektórych autorów prac z tego okresu podawane są również przykłady wyraźnej asynchroniczności realizacji dziecięcych typu [p'jes'ek]⁵, [pjesek] – *piesek* (por. np. Brajerski 1967; Smoczyński 1955). Według Brajerskiego (1967) realizacja palatalności tzw. miękkich spółgłosek wargowych rozpoczyna się u dzieci zawsze od artykulacji asynchronicznej typu [pj], w późniejszych wymówieniach wymowa asynchroniczna występuje zaś obok synchronicznej, np. [pjes] obok

³ Wszystkie zamieszczone w artykule przykłady pochodzą od cytowanych autorów oraz kilka z badań własnych autorki, co jest w tekście wyraźnie oznaczane. Zachowano autentyczny zapis poszczególnych autorów. Jeśli w danej pracy stosowano znaki ortograficzne (por. Kaczmarek 1966) lub transkrypcję międzynarodową (por. Łobacz 2005), to w niniejszym tekście przykłady pochodzące z takich prac przekształcono na słowiańską transkrypcję fonetyczną, aby na skutek różnic pomiędzy ortografią a transkrypcją lub różnymi rodzajami transkrypcji nie dochodziło do pomyłek.

⁴ Cytowane formy datują, zgodnie z zasadą, że cyfra przed przecinkiem oznacza lata życia dziecka, cyfry po przecinkach miesiące i dni, a więc np. 2, 3 oznacza dwa lata i trzy miesiące; 1, 6, 7 zaś to 1 rok, 6 miesięcy i 7 dni.

⁵ Kropka w górnej frakcji danej spółgłoski oznacza „lekko” palatalną realizację spółgłosek – zachowano oryginalną transkrypcję Brajerskiego (1967).

[p'es] – *pies*, przez którą jest stopniowo wypierana. Obecnie trudno jest jednak stwierdzić rzeczywisty stopień zsynchronizowania wymowy dziecięcej w przykładach ostatniego typu ze względu na niedoskonałość stosowanej w kazuistycznych pracach transkrypcji oraz niemożność odwołania się do artykulacji nagranej (por. dyskusję na ten temat u Łobacz 1996a: 58–60). W nowszych pracach dotyczących rozwoju mowy dziecka (por. np. Łobacz 1996a, 2005; Krajna 2008), opartych na badaniach o charakterze masowym, polegających na szczegółowej analizie nagrań mowy przedszkolaków, a także na analizach segmentalno-akustycznych, poświadczona jest u dzieci głównie asynchroniczna realizacja palatalności tzw. miękkich spółgłosek wargowych, zgodna zresztą ze współczesną standardową wymową osób dorosłych, w tym także specjalnie szkolonych do operowania głosem (por. normę wymawianiową w zakresie realizacji tzw. miękkich spółgłosek wargowych w języku ogólnym sformułowaną przez Dunaj 2007; na temat wymowy osób zawodowo operujących głosem zob. Nowakowski 1997). Jednocześnie, nawet w starszych pracach kazuistycznych, w których w sposób wyraźny lub dorozumiany zakłada się system fonologiczny z miękkimi fonemami wargowymi⁶, podawane są przykłady wymówień, które mogą być interpretowane jako świadczące o obecności joty w strukturze fonologicznej omawianej grupy wyrazów. Chodzi tu przy tym nie tylko o przykłady wyraźnie dwusegmentalnej realizacji dziecięcej typu [p'jes'ek], [pjesek] – *piesek* (por. np. Brajerski, 1967; Smoczyński, 1955), ale przede wszystkim o zaświadczone przez wielu badaczy mowy dziecięcej przykłady artykulacji typu [jesek] – *piesek*, [jadło] – *wiadro*, [jaca] – *świeca* itp. Przy jednoczesnej obecności w wymowie tego samego dziecka, obok artykulacji takich jak [jesek] – *piesek*, realizacji typu [pesek] – *piesek*, artykulacje pierwszego typu mogą być zasadnie traktowane jako wyraz wymowy asynchronicznej, potwierdzający obecność joty w strukturze fonologicznej języka osób dorosłych. Analiza dziecięcych realizacji grup spółgłoskowych wskazuje bowiem, że u dzieci (z punktu widzenia dorosłej normy) występują tak opuszczenia pierwszego, jak i drugiego elementu spółgłoskowej zbitki. Brak jest więc jednej zasady uproszczeń, która preferowałaby określony segment. W związku z tym w wymowie dziecięcej mamy prawo oczekiwać zarówno form typu [pesek], jak i [jesek] – *piesek*, jeśli we wzorcu jest /pjesek/. Skoro więc obie te formy rzeczywiście są poświadczane, to wskazują one na dziecięce uproszczenie występującej w języku ogólnym grupy konsonantycznej – raz ginie /p/ raz /j/, czyli we wzorze jest /pj/. W sumie więc cytowane przykłady świadczą o obecności joty w strukturze fonologicznej języka ogólnego jako języka wyjściowego dla artykulacji dziecięcych.

⁶ W omawianym kontekście warto pamiętać, że wskazane prace kazuistyczne powstawały pod reżimem starszego systemu fonologicznego, kiedy to realizacje asynchroniczne (typu [p'jes] – *pies*) u dorosłych mówców uchodziły za niepoprawne lub co najmniej gorsze, a miękkie spółgłoski wargowe traktowane były powszechnie jako samodzielne fonemy (por. np. Stieber 1966).

Kolejnym przykładem, który można potraktować jako wskazujący na strukturę wzorca, są pojawiające się w rozwoju mowy dziecka oraz w trakcie terapii logopedycznej pewne charakterystyczne substytucje typu [lalko] – *jajko* i jednocześnie [ples] – *pies* u dzieci, które w ogóle nie wymawiając joty, zamiast niej podstawiają [l]. W literaturze przedmiotu (por. np. Sołtys-Chmielowicz 1998) opisany jest przypadek chłopca (w wieku 5, 4, 13), który regularnie artykułuje /j/ przez [l] w typowych pozycjach realizacji /j/, jak np. w [lalko] – *jajko*. W tym samym czasie u tego chłopca miękkość spółgłosek wargowych wyodrębnia się w postaci [l], np. [pleš] – *pies*; [plešalk'i] – *pieczarki*, [plauy] – *biały*. Jako że u tego samego dziecka współistnieje wymowa typu [lalko] – *jajko* i [ples] – *pies*, można przyjąć, że dziecko to głoskę [l] uczyniło regularnym substytutem joty w każdym z możliwych kontekstów fonetycznych, w tym i po labialnych spółgłoskach. Podobne wypadki notuje się też u dzieci, które podczas terapii logopedycznej w trakcie wywoływania i utrwalania wymowy wcześniej nieobecnej u nich głoski [l] czynią ją regularnym substytutem głosek [r] oraz [j] i podobnego podstawienia dokonują również regularnie po labialnych spółgłoskach w wyrazach typu *piasek*, *miasto* wymawianych przez nie jako [plasek] – *piasek*, [mlasto] – *miasto* (Wiśniewska i Eberhardt 1997). Dodajmy, że realizacja joty poprzez [l] zdarza się u dzieci bardzo rzadko. Znamienne jest jednak, że jeśli już wymowa taka wystąpi, to dotyczy ona również realizacji wyrazów zawierających tzw. miękkie spółgłoski wargowe. Skoro więc dziecko wymawia [lalko], podczas gdy we wzorze jest /jajko/ i jednocześnie wymawia [ples], oznacza to nic innego niż to, że we wzorze jest /pjes/. Bazowymi formami do dokonania substytucji dla wszystkich tych dzieci są bowiem formy z jotą, co w sumie wskazuje na fonologiczną odrębność /j/ po wargowych spółgłoskach w strukturze języka ogólnego jako wyjściowego dla artykulacji dziecięcych (na ten temat por. też Krajna 2008; Łobacz 2002).

Podobnych argumentów dostarczają wyniki terapii logopedycznej osób niesłyszących prowadzonej za pomocą systemu fonogestów (na temat metody por. np. Krakowiak 1995). Z badania wymowy dzieci niesłyszących usprawnianych za pomocą wskazanej metody przeprowadzonego przez Trochymiuk (2008) wynika asynchroniczna i dwusegmentalna artykulacja tzw. miękkich spółgłosek wargowych oraz ich wyraźnie odmienne funkcjonowanie w stosunku do miękkich spółgłosek prepalatalnych i to pomimo formułowania i usprawniania wymowy tych dzieci w oparciu o system zakładający monosegmentalność fonologiczną zarówno spółgłosek palatalnych, jak i spalatalizowanych, w tym /p' b' f' v' m'/. W związku z tym podnosi się nawet konieczność rozważenia ewentualnej modyfikacji struktury systemu fonogestów pod tym względem (por. Trochymiuk 2008, zwłaszcza strony 223–224).

Na silne artykulacyjne i percepcyjne wyodrębnienie joty po spółgłoskach wargowych u dzieci wskazuje również sposób dokonywania przez nieumiejące

czytać i pisać sześć- i siedmiolatki analizy segmentalnej wyrazów zawierających tzw. miękkie spółgłoski wargowe (por. Rocławski 1985, 2001; Milewski 1999, por. też Osowicka-Kondratowicz 2013). Występowanie u dzieci podziałów wyrazów tj. *piasek* i *pisk* w postaci p'-a-s-e-k oraz p'-i-s-k jest zjawiskiem co najwyżej marginalnym. Dominującym sposobem dziecięcej interpretacji ciągów, o których mowa, jest natomiast głoskowanie typu p-j-a-s-e-k – *piasek* oraz p-i-s-k – *pisk*. Wszystko to świadczy, że w świadomości dzieci głoska [p'] jest allofonem fonemu /p/ i jako allofon fonemu /p'/ nie ma podstaw. Do tego dochodzą jeszcze obserwowane u dzieci podczas analizy segmentalnej wyrazów pewne charakterystyczne przestawki elementów grup spółgłoskowych. W literaturze przedmiotu poświadczono są przypadki dzielenia przez dzieci z metatezą poprawnie wymawianych wyrazów takich jak np. s-a-n-r-a – *sarna*; n-a-v-z-a – *nazwa*; t-e-r-a-t – *teatr*; x-m-y-n – *hymn*; v-l-i-k – *wilk* itp. (por. Milewski 1999: 165–175). Z podobnymi przestawkami autorka tej pracy zetknęła się również w trakcie dziecięcej segmentacji wyrazów zawierających tzw. miękkie spółgłoski wargowe, np. *pies* i *piana* analizowane bywają jako p-e-j-s, p-e-s-j – *pies*; p-a-j-n-a, p-a-n-j-a – *piana* itp. (materiały własne, niespełna siedmioletnie Ola i Lena; w przygotowaniu jest większa praca na ten temat). Wyjściowymi formami do dokonania metatezy wskazanego typu są dla dzieci formy z jotą, co jednocześnie świadczy o fonologicznej odrębności /j/ po wargowych spółgłoskach. Do tego dochodzi również charakterystyczny sposób literowania przez dzieci przechodzące z głoskowania na literowanie po opanowaniu sztuki czytania i pisania, który wskazuje na odmienne funkcjonowanie w ich świadomości grup literowych zawierających tzw. miękkie spółgłoski wargowe od grup literowych z miękkimi spółgłoskami prepalatalnymi (np. *pies*, *biały* vs *siano*, *ciocia*; por. Osowicka-Kondratowicz 2013). Należy podkreślić, że wszystko, co wyżej powiedziano o dziecięcych metodach dokonywania analizy segmentalnej (a następnie literowania), dotyczy również dzieci siedmioletnich i starszych bardzo sprawnych językowo, których system fonetyczno-fonologiczny z całą pewnością jest już w pełni ukształtowany, co wskazuje z kolei na docelową strukturę osiągniętą przez dzieci w postaci twardej spółgłoski oraz joty w fonologicznym składzie wyrazów zawierających tzw. miękkie spółgłoski wargowe.

3. Relacje pomiędzy artykulacjami dziecięcymi a wymową osób dorosłych w świetle podnoszonych na wstępie uwag i wątpliwości formułowanych w literaturze przedmiotu z pewnością nie są jednoznaczne i proste. Nakazuje to ostrożność w interpretacji uzyskanych stąd danych, zwłaszcza nie powinny one stanowić jedyne argumentu. Jednak pewne fakty i strategie obserwowane w rozwoju mowy dziecka oraz w trakcie terapii logopedycznej mogą dostarczać wiedzy na temat funkcjonowania „dorosłego” systemu językowego oraz jego

tendencji rozwojowych. Przytoczone dane są niewątpliwie świadectwem traktowania przez dzieci joty jako ważnego elementu w strukturze wyrazów zawierających tzw. miękkie spółgłoski wargowe. W związku z tym, że język osób dorosłych jest systemem wyjściowym i zarazem docelowym dla artykulacji dziecięcych, wskazane nie może pozostać bez wpływu na interpretację tego systemu. W omawianym kontekście znamienne jest stwierdzenie J. Boudouina de Courtenay, który zauważa, że „podniety do istotnych przeobrażeń języka plemiennego zawierają się głównie w języku dzieci. Dzieci objawiają skłonność do znacznych zmian wymowy i budowy morfologicznej języka. Z czasem uczą się mówić ‘prawidłowo’ na podobieństwo otoczenia, ale raz dana podnieta nie pozostaje bez śladu [...] Nagromadzenie (kumulacja) śladów tego rodzaju podniet w całym szeregu pokoleń doprowadza do rzeczywistych zmian” (cyt. za Milewski 1995: 64 oraz Majewska-Tworek 2001: 12–13). Ta uniwersalna uwaga z całą pewnością może być odniesiona do zjawisk obserwowanych współcześnie w związku z realizacją oraz interpretacją fonologiczną tzw. miękkich spółgłosek wargowych w języku ogólnym jako systemie wyjściowym i docelowym w procesie akwizycji mowy. Ta generalna obserwacja może oczywiście również być odwrócona poprzez stwierdzenie, że rozwój mowy dziecka odbija filogenezę języka – por. np. w związku z omawianym zagadnieniem [l] – epentetyczne z rozłożenia miękkości wargowych w historii języków słowiańskich.

Literatura

- Boudouin de Courtenay J. (1974): *Spostrzeżenia nad językiem dziecka*. Wybór M. Chmura-Klekotowa. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Brajerski T. (1967): *Rozwój sprawności artykulacyjnej kilkorga dzieci ze środowiska inteligentkiego*. „Logopedia” 7, s. 36–40.
- Brenstern Pfanhauser S. (1930): *Rozwój mowy dziecka*. „Prace filologiczne”. T. XV. Cz. I. Warszawa, s. 273–356.
- Dunaj B. (2006): *Zasady poprawnej wymowy polskiej*. „Język Polski”. T. LXXXVI, s. 161–172.
- Gunwell P. (1987): *Clinical phonology*. Baltimore: Williams & Wilkins.
- Ingram D. (1989): *Phonological Disability in Children*. London: Cole and Whurr Limited.
- Kaczmarek L. (1953): *Kształtowanie się mowy dziecka*. Poznań
- Kaczmarek L. (1966): *Nasze dziecko uczy się mowy*. Lublin.
- Krajna E. (2002): *Doskonalenie artykulacji u dzieci przedszkolnych – wybrane zagadnienia*. „Logopedia” 31. Lublin, s. 27–52.
- Krajna E. (2008): *100 – wyrazowy test artykulacyjny*. Gliwice.
- Krakowiak K. (1995): *Fonogesty jako narzędzie formułowania języka u dzieci z uszkodzonym słuchem*. Lublin.
- Krasowicz-Kupis G. (1999): *Rozwój metajęzykowy a osiągnięcia w czytaniu dzieci 6–9-letnich*. UMCS. Lublin.
- Lipowska M. (2001): *Profil rozwoju kompetencji fonologicznej u dzieci w wieku przedszkolnym*. Kraków.

- Łobacz P. (1996a): *Polska fonologia dziecięca. Studia fonetyczno-akustyczne*. Warszawa.
- Łobacz P. (1996b): *Świadomość fonologiczna dzieci*. „Biuletyn PTJ”. T. LII, s. 165–180.
- Łobacz P. (1997): *Nabywanie systemu fonologicznego a świadomość fonologiczna dzieci*. „Rozwój poznawczy i rozwój językowy dzieci z trudnościami w komunikacji werbalnej – diagnozowanie i postępowanie usprawniające. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Pomagisterskie Studium Logopedyczne Wydziału Polonistyki UW i sekcję Logopedyczną Towarzystwa Kultury Języka w Warszawie, w dniach 1–3 czerwca 1996”. Pod red. H. Mierzejewskiej, M. Przybysz-Piwkowej. Warszawa, s. 26–40.
- Łobacz P. (2002): *Wymowa patologiczna a norma fonetyczna w świetle analizy akustycznej*. „Zaburzenia mowy”. Pod red. S. Grabiasa. UMCS. Lublin, s. 189–216.
- Łobacz P. (2005): *Pravidłowy rozwój mowy dziecka*. „Podstawy Neurologopedii. Podręcznik akademicki”. Pod red. T. Galkowskiego, E. Szelaż i G. Jastrzębowskiej. Opole, s. 231–268.
- Majewska-Tworek A. (2001): *Rozwój sprawności artykulacyjnej dziecka w wieku przedszkolnym. Dialogowy Test Artykulacyjny. Podręcznik*. Lublin.
- Milewski S. (1995): *Przyswajanie normy językowej przez dzieci (na przykładzie zjawisk fonetyczno-fonologicznych)*. „Norma językowa w polszczyźnie”. Pod red. M. Bugajskiego. Zielona Góra.
- Nowakowski P. (1997): *Wariantywność współczesnej polskiej wymowy scenicznej*. Poznań.
- Osowicka-Kondratowicz M. (2013): *Specyficzne problemy związane z realizacją spółgłosek w rozwoju mowy dziecka*. „Prace Językoznawcze” XV/2, s. 55–68.
- Ostapiuk B. (2002): *Dziecięca artykulacja czy wada wymowy – między fizjologią a patologią*. „Logopedia” 31, s. 95–156.
- Pluta-Wojciechowska D. (2005): „*Lowely, jody i safy*”, czyli o tak zwanych substytucjach i deformacjach. „Śląskie Wiadomości Logopedyczne” 8, s. 26–29.
- Porayski-Pomsta J. (2009): *Zagadnienie periodyzacji rozwoju mowy dziecka*. „Logopeda” 1(7), s. 7–31.
- Rocławski B. (1985): *Palatalność. Teoria i praktyka*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego” nr 56.
- Rocławski B. (2001): *Podstawy wiedzy o języku polskim dla glottodydaktyków, pedagogów, psychologów i logopedów*. Gdańsk.
- Sallamy N. (1995): *Słownik psychologii*. Katowice.
- Sawicka G. (1989): *Z badań nad systemem fonologicznym dzieci od 0 do 4 lat*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 205. Prace Polonistyczne nr 2, s. 83–102.
- Skorupka S. (1949): *Obserwacje nad językiem dziecka*. „Sprawozdania Komisji Jęz. Tow. Nauk. Warsz.”. T. III, Warszawa, s. 116–144.
- Smoczyńska M. (1997): *Przyswajanie systemu gramatycznego języka przez dziecko*. „Rozwój poznawczy i rozwój językowy dzieci z trudnościami w komunikacji werbalnej – diagnozowanie i postępowanie usprawniające. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Pomagisterskie Studium Logopedyczne Wydziału Polonistyki UW i sekcję Logopedyczną Towarzystwa Kultury Języka w Warszawie, w dniach 1–3 czerwca 1996”. Pod red. H. Mierzejewskiej, M. Przybysz-Piwko. Warszawa, s. 41–52.
- Smoczyński P. (1955): *Przyswajanie przez dziecko podstaw systemu językowego*. Łódź.
- Sołtys-Chmielowicz A. (1998): *Wymowa dzieci przedszkolnych*. „Komunikacja językowa i jej zaburzenia”. T. 15. Pod red. S. Grabiasa. UMCS. Lublin.
- Sołtys-Chmielowicz A. (2002): *Problemy substytucji i elizji w zaburzeniach mowy*. „Zaburzenia mowy”. Pod red. S. Grabiasa. Lublin, s. 254–260.
- Sołtys-Chmielowicz A. (2008): *Zaburzenia artykulacji. Teoria i praktyka*. Kraków.
- Stieber Z. (1966): *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*. Warszawa.
- Trochymiuk A. (2008): *Wymowa dzieci niesłyszących. Analiza audytywna i akustyczna*. UMCS. Lublin.

Wierzchowska B. (1971): *Wymowa polska*. Warszawa.

Wiśniewska B., Eberhardt G. (1997): *Zaburzenia mowy u dzieci z tzw. mikrouszkodzeniami ośrodkowego układu nerwowego*. „Rozwój poznawczy i rozwój językowy dzieci z trudnościami w komunikacji werbalnej – diagnozowanie i postępowanie usprawniające. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Pomagisterskie Studium Logopedyczne Wydziału Polonistyki UW i sekcję Logopedyczną Towarzystwa Kultury Języka w Warszawie, w dniach 1–3 czerwca 1996”. Pod red. H. Mierzejewskiej, M. Przybysz-Piwko. Warszawa, s. 78–89.

Zarębina M. (1965): *Kształtowanie się systemu dźwiękowego dziecka*. Wrocław–Warszawa–Kraków.

Zarębina M. (1980): *Język polski w rozwoju jednostki. Analiza tekstów dzieci do wieku szkolnego. Rozwój semantyczny języka dziecka*. Kraków.

Summary

The paper presents few observations concerning the development of child's speech and speech therapy in the context of phonetic realization and phonological status of the so called soft labial consonants in such words as: *pies*, *biały*, *miasto* in the Standard Polish. Generally speaking, collected data proves that the segment [j] is an important component of the phonemic representation of the analyzed words.